

Hekse og hekseforfølgelserne – baggrundsviden

Hekseprocesserne i Europa - opstarten

Perioden med hekseforfølgelserne kaldes også bålalderen og strakte sig fra årene 1420-1790. De dominikanske munke startede i Spanien og Sydfrankrig med at prædike den katolske tro og omvende kættere. Denne form for udrensning af et kættersk folk er det, der langsomt ændrer sig og bliver til hekseforfølgelserne op gennem 1400-tallet. I 1484 udsendte pave Innocens 8. en bulle, der erklærede al heksekunst for kætteri. Dette blev der fulgt op på i 1487, hvor to tyske præster skrev en bog, der hed 'Heksehammeren' (*Malleus Maleficarum*), hvor man gik ud fra reglen i 2. Mosebog (kap. 22, vers 18), der ofte blev citeret: "En troldkvinde må du ikke lade leve". 'Heksehammeren' beskrev, hvad hekse kunne gøre, hvordan de gjorde det, og hvordan man skulle torturere og udspørge de anklagede.

Under katolicismen troede man på, at man kunne blive frelst for sine synder, hvis man angrede og gjorde bod (bl.a. købe afladsbreve eller få syndsforladelse gennem skriftemål). Dette gjorde det muligt for den katolske kirke at blive rigere og rigere, og toppen af samfundet havde stor mulighed for at leve et "syndefrit" liv. Dette blev for meget for Martin Luther, der kom til at stå som reformationens fader, da han i 1517 slår sine 95 teser, der gør oprør mod afladshandlen, op på kirkens dør i Wittenberg i Tyskland.

Luther mente i stedet at spørgsmålet om frelse var mellem Gud og det enkelte menneske, og det blev derfor vigtigt for folk at fralægge sig ansvaret i sin egen samvittighed, hvilket helst skete ved at give andre mennesker skylden. Det var vigtigt at overbevise sig selv om, at det ikke var Guds vrede, det skyldtes, at ens barn var syg, eller at høsten slog fejl, men derimod den onde heks. Dette menes at være en af de store årsager til, at der pludselig efter reformationen kommer en decideret heksejagt, da man kunne få lettet sin skyldfølelse ved at skyde skylden på hekse og deres evne til at forhekse andre til at gøre ting uden disses samtykke.¹ I mange år tolkede forskere situationen som, at det var fra statens side, at hekseprocesserne kom, for man tænkte, at det var en handling, der skulle sikre, at rigets borgere var gode kristne, og dermed holde styr på folk. Det er dog med tiden blevet mere og mere klart, at anklagerne oftest kom fra lokalbefolkningen selv. Det var fx naboen, der anklagede en for at være heks pga. vrede og jalousi - i langt højere grad end det var præsten, borgmesteren eller kongen, der gjorde det.

Hekseforfølgelserne i Danmark

I 1536 kom reformationen til Danmark, og i 1540 har vi den første dokumenterede heksebrænding - denne foregik i Stege. Vi har en kilde, der beskriver de tidlige danske hekseforfølgelser, nemlig den lutheranske biskop Peder Palladius, der var blevet udnævnt i 1537 og som stod i spidsen for den danske kirke. Han skrev med stor tilfredshed "... at man for nylig havde brændt mange hekse i Malmø og i Køge...". Og selvom det først tager rigtig fart, efter at Christian 4. overtager tronen i 1588, er det altså allerede fra midten af 1500-tallet hekseforfølgelserne starter i Danmark.

En lov fra 1547 sagde, at man ikke måtte få tilståelser ved brug af tortur (*pinligt forhør*), da man på dette tidspunkt begyndte at blive klar over problematikken ved tilståelser opnået ved tortur. Alligevel menes op mod 50% af de dømte at have givet tilståelser efter pinligt forhør inden retssagen.² Almindeligvis skulle den anklagede først for byretten og derefter i landsretten, men enkelte tilfælde kom også for højesteretten, hvor kongen sad. Under Christian den 4. hjalp det ikke at komme for højesteret, da han var en af hovedårsagerne til, at hekseforfølgelserne blev så omfattende i Danmark i 1600-tallet (en tid hvor forfølgelserne længere sydpå i Europa ellers var på tilbageslag, efter at have nået sit højeste i 1400- og 1500-tallet).

---

¹ Hekseprocesser i Europa s. 13-14

² De satans kvinder, s. 58-59

Christian den 4. er berygtet for at have været decideret bange for hekse, bl.a. fordi hans søsters skibe flere gange blev ramt af vejr og dødsfald på vej til Skotland, og i alt 13 kvinder endte med at blive brændt for at have medvirket til ulykkerne.³ Kongen lavede i 1617 en lov, der skelnede mellem sort og hvid magi og begge dele var strafbare. Indtil da havde man fokuseret på sort magi, da man satte pris på den hvides magis kloge mænd og koner, der kunne hjælpe rige som fattige.

Det vides ikke med sikkerhed, hvor mange der blev ofre for hekseprocesserne i Europa og Danmark, men forskerne gætter på mellem 50.000-100.000 i hele Europa, mens ca. 2.000 sager kendes fra Danmark, og her blev kun halvdelen kendt skyldige. 90% af disse var kvinder, hvoraf langt de fleste var ældre, gifte kvinder. De var fastboende og ofte på kant med naboer og andre fra byen.

Af kendte hekseprocesser fra Danmark er en af de største Køge Huskors, men andre kendte er også Maren Splid fra Ribe (*brændt 1641*) og Danmarks sidste officielle dømte heks, Anne Palles fra Falster (*brændt 1693*). Selvom de mere veluddannede i et stykke tid havde tvivlet på eksistensen af hekse og trolddom, og dermed været en vigtig faktor for de forsvindende hekseprocesser i Danmark, så tager det for den almene lokalbefolkning noget længere tid. Derfor er det bl.a. registreret, at på trods af, at den sidste officielle heks blev brændt i 1693 i Danmark, så foretog lokalbefolkningen rundt omkring ulovlige hekseafbrændinger op i 1700-tallet.⁴

Heksens udvikling

Hekse er ofte blevet forbundet med nogle, der har en særlig kontakt til naturen. Om vi taler om vølver, druider eller seersker, har de altid gjort brug af naturen i form af solen, månen, urter eller dyr, og det er derfor naturligt, at heksens fremstilling har samme træk. Til alle tider har folk med usædvanlige egenskaber gjort indtryk i form af både frygt og håb. Man frygtede dem for det, de kunne gøre af ondt, men brugte dem i håb om, at de kunne hjælpe, når ulykken ramte. Med Kirkens fokus på hekse blev de efterhånden set som noget generelt ondt, da de var i ledtog med djævelen, men de lokale fortsatte med at bruge dem, men i mindre grad eller mindre åbenlyst. Anklagerne lød fx, at heksen spiste børn, gjorde dyrene på en gård syge, eller gjorde mænd impotente. Heksens egentlige kriminelle gerning har, ifølge kirken, således været at bringe ulykke og ufrugtbarhed. Oftest blev heksene også beskyldt for perversiteter, hvilket dengang var en generel opfattelse af heksenes væremåde. I nogle områder blev der gjort meget ud af heksesabbatten, hvor det siges, at hekse samledes og festede med djævelen. Heksene rygtedes at flyve til heksesabbat på Bloksbjerg i Tyskland, Blåkulla i Sverige og Troms i Norge.

I starten af 1900-tallet, da den videnskabelige verden var i stor fremgang, begyndte man at tænke på 1600-tallets hekse som folk med sindslidelser, der skulle have været anbragt på en institution i stedet for at være brændt på bålet. Af en eller anden årsag tager man de tidlige anklager om kvindernes høje sexlyst seriøst og mener, at den fortrængte seksualitet har resulteret i hysteri.⁵ Senere er heksene kommet til at fremstå som selvstændige, magtfulde kvinder med stor kontakt til naturen, kroppen og deres seksualitet i tider, hvor kvindens rolle ellers ofte er gemt væk i historien. I forbindelse med feministerne i ungdomsoprøret i 1960'erne fik heksekulte en opblomstring under navnet W.I.T.C.H. (Witches' International Troublemaker Conspiracy from Hell // Women Inspired to Tear down Constructs of Hate), som stadig eksisterer den dag i dag. Der findes mange forskellige typer hekse i dag, men de passivt aggressive ser ud til at have fundet en mellemvej, hvor de har egen hjemmeside og er ude i det åbne til demonstrationer, men alligevel holder sig anonyme, da de bærer store hatte og klæder til at dække deres ansigter. Så sent som ved valget af præsident Trump har W.I.T.C.H været ude og "sørge for", at han ikke kan gøre verden skade vha. trolddom.

---

³ *De satans kvinder*, s. 50

⁴ *Hekseprocesser i Europa* s. 25

⁵ *De satans kvinder*, s. 83

Køge Huskors

Navnet tolkes til at være en symbolsk beskrivelse af et stort åg (korset), der blev lagt hen over huset (hjørnegården), og stammer fra titlen på den bog, Anna Bartsbjerg skrev om hendes erindringer om disse sager. Titlen har senere lagt navn til udtrykket Køge Huskors, der betegner hele heksejagten i årene 1608-1615. Annas erindringer er hovedkilde til historien om Køge Huskors, der menes at være nedskrevet mellem 1620-40. Den originale tekst kendes ikke længere, men er overleveret i Johan Brunsmunds udgave, som første gang blev udgivet i 1674. Kilderne, han brugte til beskrivelsen af selve retssagen og dommene, er til dels tingbøger og mundtlige overleveringer fra folk, der var til stede.⁶

Anna var gift med købmanden Hans Bartsbjerg (også kaldet Hans Kræmmer), hvis hus (hjørnegården) og børn var ofre for spøgelse og andre mærkelige hændelser i årene op til den første anklage. I 1608 begyndte de underlige hændelser at ske i huset, hvor ægteparret bl.a. hører høns klukke i deres seng om natten og ser en tudse, der går underligt på bagbenene. Senere bliver deres børn skræmte og fortæller, at der er en mand oppe på loftet. Deres plejesøn får pludseligt gentagne krampeanfald, og Hans Bartsbjerg selv føler det ofte, som om han bliver mast af en kornsæk.

Tidligere havde en kvinde fra byen, Johanne Thommes, handlet meget med Hans Bartsbjerg, men hun blev i 1602 anklaget for at være heks, en anklage som hun ikke blev dømt for, men efter en sådan anklage ville Hans Bartsbjerg ikke have noget med hende at gøre. Dette blev Johanne meget vred over, hvilket kun blev værre, da en gård, som Johanne gerne ville købe, kom til salg, men som Hans købte for næsen af hende.⁷ Hans Bartsbjerg beskyldte, efter flere år med mærkelige hændelser i sit hus, i 1612 Johanne Thommes for at være heks, hvilket han nemt kunne få medhold i, da hun jo tidligere havde været anklaget: *"Men efftersom hun var af formue, torde ingen vel legge hende det til, førend der bleff forhverffvet Konge-breff, hun skulde paa saadan rycte gaa i kiælderren."*⁸ Hun endte med at blive brændt som den første i sagen i efteråret 1612. Johanne og hendes mand Jens Nielsen har ikke været fattige, og hun er derfor en af de få bedre stillede borgere, der blev brændt i Køge.⁹

Blandt nogle af de første, der blev anklaget for at have hjulpet Johanne, var hendes tjenestepige Kirsten Lauridsdatter, som var halt. Hun blev lokket til at tisse i kirkens døbefont, hvorefter Johanne og Maren Ringsbjerg sagde, at de kunne helbrede hende. Denne historie resulterede i at Kirsten også blev brændt i 1612, og at kirken smed døbefonten ud, hvorefter en ny blev skænket i 1613 af byens borgmester, Claus Bagger. Døbefonten blev senere fundet igen og tilbudt til den katolske kirke, der dog ikke ville have den inden døre, men i stedet brugte den som blomsterkrukke.¹⁰ I dag står den på Køge Museum.

I alt blev 4 kvinder i første omgang anklaget for at have manet djævlens op af Johannes brønd i form af en rotte og anden trolddom, der resulterede i spøgeriet i hjørnegården. I løbet af retsmøderne beskyldte de anklagede kvinder efter tortur både hinanden og andre for at være hekse, hvilket resulterede i, at der frem til 1615 i alt blev dømt 15 kvinder, hvoraf 12 blev brændt på bålet, en enkelt stak af og to begik selvmord.¹¹ Hans Bartsbjerg døde dog allerede i 1613, så man må formode, at det var hans kone Anna, der har haft en stor betydning for den efterfølgende proces.

---

⁶ Brunsmund s. 134

⁷ Brunsmund s. 136-37

⁸ Brunsmund s. 139

⁹ Børge Green, *Køge Arkiverne* s. 6

¹⁰ Se billede Neubert, Gert: *"Fundamentalisme i begyndelsen af 1600-tallet* s. 47

¹¹ Se fig. 2 over de anklagedes egne anklager: Neubert, Gert: *Fundamentalisme i begyndelsen af 1600-tallet*, s. 43

Køge Huskors, som sluttede i 1615, er sidste gang, der blev brændt hekse i Køge. Anna blev efter Hans' død gift igen og i dag kan man (muligvis) se et portræt af hende og hendes to mænd på epitafiet i Sankt Nikolai Kirke.

Lokaliteter i Køge: På Nørregade ved **hjørnehuset** (næsten over for museet) sidder en mindeplade for Køge Huskors. Det er ikke længere den samme bygning, men det er stedet, hvor Anna og Hans Bartsbjerg boede og oplevede mærkelig ting. Johanne Thommes boede i **Bygårdsstrædet**, så de to uvenner har derfor ikke boet langt fra hinanden. I hjørnet ved porten **under rådhuset** kan man stadig se en kælder (hen mod museet), og her sad de fængslede kvinder, inden de blev dømt og brændt.

Genstande på museet: Døbefonten (Gud, konge og penge - lokalet), der er omtalt i Køge Huskors-historien, står på museet efter den først blev fjernet fra kirken, derefter fundet igen i to dele i 1800-tallet, hvor kummen blev brugt som blomsterkrukke af den katolske kirke i Køge. **Møntskatten (Troen på fremskridtet)** fra slutningen af 1600-tallet har mønter i udstillingen fra Chr. 4's tid. Da han spiller en vigtig rolle for hekseprocesserne i Danmark, kan man fortælle lidt om ham. Mønterne er også et godt symbol for Køges velstand i 1600-tallet, hvilket bl.a. er årsag til at så mange handlende kom til byen, og at den hurtigt blev genopbygget efter den store brand i 1633. **Bøddelsværdet (Gud, konge og penge)** har været opbevaret fast på byens rådhus til brug for bødlen under afstraffelse. Sværdet har en datering, der gør det muligt, at Johanne og de andre måske har fået sig en forskrækkelse ved synet af det. Straf på byens torv skulle have en præventiv effekt, så andre ikke fik samme ide til fx tyveri og prostitution. **Vikingetidslokalet (Hele verden derhjemme)** kan bruges til at fortælle om vølven, heksens tipoldemor. Hun kunne se frem og tilbage i tiden og fx gøre et våben uovervindeligt. Alt dette gjorde hun i en trancetilstand man kaldte 'at sejde'.¹² **Hagekors-fiblen (Mennesket tæmmer naturen)** er et eksempel på oldtidens dyrkelse af solen. Her kan der tales om den store afhængighed af naturen, der har ligget til grund for gudedyrkelsen af først de simple vejrfænomener og senere personificeringerne i asatroen.

På iPad'en (*museets guide*) ligger **en video**, der fortæller om det behov et menneske har for at tro på noget overnaturligt. Den er ved døbefonten og her vil man kunne sætte eleverne til at lytte til videoen og derefter skulle forklarer de ting, der har været afgørende for processen under Køge Huskors.

Hvorfor var det oftest kvinder, der blev dømt for hekseri?

Ordet 'heks' stammer fra det germanske ord "hagazussa", der er sammensat af haga (hegn) og zussa (kvinde), og beskriver udstødte kvinder.¹³ Allerede i ordets grundbetydning er der altså en kønsopdeling. Dette ses også i titlen på heksejagt-bogen fra 1486, *Malleus Malificarum*, som er skrevet på latin i femininum, og bogens indhold er også helt generelt kvindefjendsk. Mange har omtalt indholdet som forfatterens egne seksuelle fantasier, som har været grundlaget for de ideer, der er beskrevet som heksenes gerninger og synder, således at de kan blive straffet. Forfatterne selv forklarer årsagen til overvægten af kvindelige hekse ved, at "Kvinder står naturen nærmere end mænd. De er naive, og de er derfor lette ofre for dæmonerne." Her bruges eksemplet fra biblen med Eva, der fristes af slangen.¹⁴ Der blev derfor bygget videre på den kristne fremstilling af kvinden i baggrunden for manden, og hun ender med titler som både fristerske og svag. Denne bog har helt klart haft en stor betydning for kønsfordelingen af de dømte hekse, men den giver også et blik ind i datidens syn på kvinder mere generelt. At disse anklager på kvinders natur har kunne vinde indpas må betyde, at de sociale funktioner netop har været meget stereotype. Selvom kvinder spillede en vigtig rolle for at få samfundet til at fungere (føde børn, holde hus, lave mad osv.), så har det fx ikke været socialt acceptabelt, at en kvinde tyede til vold for at komme af med frustrationer. I stedet måtte de ty til

¹² Videre læsning: <http://natmus.dk/historisk-viden/danmark/oldtid-indtil-aar-1050/vikingetiden-800-1050/tro-og-magi-doed-og-ritual/vikingernes-voelver/>

¹³ *Magi og hekseri af Allan A. Lund s. 171*

¹⁴ *Magi og hekseri af Allan A. Lund s. 192*

ordets magt ved at skælde ud og udstede forbandelser, og netop forbandelser kunne ofte være farlige, hvis der efterfølgende skete modtageren noget.

På trods af, at der både i Danmark og resten af Europa var langt flest kvinder, der blev anklaget og dømt, er der områder, der skiller sig ud. I områder som Normandiet, Estland, Finland og Island var det overvejende mænd, der blev dømt.¹⁵ Hvad årsagen til dette er, er svært at sige, da både de dømte mandlige hekse og børnehekse er et overset emne i forskningen.

---

¹⁵ *Magi og hekseri af Allan A. Lund s. 160*

Til videre læsning:

Andersen, J., Andersen, T. og Wad, T.: "*Hekseprocesser i Europa*" (Århus, 2008)

Brunsmann, Johan; '*Køge Huskors med indledning ved Anders Bæksted*', Danmarks Folkeminder nr. 61 (København, 1953)

Green, Børge: <http://koegearkiverne.dk/køge/historier/boerge-greens-optegnelser-koege-i-1600-tallet> (Køge Arkiverne)

Grønlund, David; '*Historisk Efterretning om de i Ribe Bye for Hexerie forfulgte og brændte Mennesker*', 2. udgave, Historisk Samfund for Ribe Amt ved Kirsten Agerbæk (1973)

Lund, Allan A: "*Magi og hekseri. Fra den romerske oldtid til og med middelalderen*" (Gylling, 2010)

Neubert, Gert: "Fundamentalisme i begyndelsen af 1600-tallet – trolddom m.m. i Køge", *Køge Museum 2001*. Red. Solvang Gunnar (Køge, 2002)

Thiedecke, Johnny: "*De satans kvinder – En heksehistorie*" (1990)

Hvem blev dømt - bilag

Mænd/kvinder: 90% af de dømte i Danmark var kvinder, hvilket betyder, at også mænd kunne være hekse. Dette gjaldt også i udlandet, men også her var det langt flere kvinder, som blev brændt på bålet. Mange mente, at det simpelthen var nemmest for djævelen at trænge igennem til kvinder, da de havde en svagere natur.

Gifte/ugifte: Oftest var det gifte kvinder eller enker, der blev anklaget og dømt. Der er flere tilfælde af gifte kvinder, der får stillet kaution af deres mænd. Enkerne var ikke så heldige. Om det skyldtes, at dem, der førte erhverv som seersker og urtekyndige, oftest krævede lidt livserfaring, vides ikke. Unge kvinder - og i enkelte tilfælde børn - kunne dog også blive dømt.

Rige/fattige: Kvinder havde generelt lav status i samfundet, men der kunne stilles kaution for de anklagede. Et alternativ var at skaffe mindst 12 personer, der ville vidne til den anklagedes fordel. Fattige var derfor dårligere stillet og blev langt oftere dømt end de mere velhavende.

Ung/gammel: I Danmark var der flest ældre personer, der endte med at blive dømt - nogle var over 70 år.

Voksne/børn: I gamle dage blev man hurtigt "voksen", men det var dog stadig ofte folk over 45, der blev anklaget. I Sverige er der flere eksempler på børn, der enten blev anklaget eller var vidner. Blåkullaprocesen (1668-76) startede, da den 11-årige Gertrud Svendsdatter blev anklaget som heks. Hun tilstod og anklagede samtidig 8 voksne, 2 unge og 9 børn for at have deltaget i de samme ritualer på Blåkulla. Gertrud blev dømt i 1668, men endte med at få formildet sin straf.

Kloge/uuddannede: "Kloge folk" har nok været dem, der har praktiseret som "rigtige" hekse, forstået således, at det er dem, der har fungeret som jordemødre og har haft forstand på urternes brug. Det menes dog kun at være omkring 10% af de dømte, der har arbejdet som "klog", hvilket skyldes, at de havde gode venskaber og forbindelser, så både lokalbefolkningen og regeringen holdt hånden over dem. Det må derfor formodes, at de resterende 90% har været kvaksalvere eller falsk anklagede, som har været mindre populære i lokalsamfundet.